

NEFORMÁLNE VZDELÁVANIE V KNIŽNICI

MGR. ZUZANA KOPECKÁ, PHD.

Informal education is an important part of the long-term process of nurturing the relationship of children and young people to the society of which they are gradually becoming members. Becoming aware of their own responsibility and possibilities for participating in social change are key factors for achieving sustainable development objectives. As global problems affect all of us directly or indirectly and the questions of their solution affect the quality of each person's life, it is vital to provide educational activities relating to civic engagement outside the traditional school environment. This focuses attention on the integration of global education into the primary mission of cultural and educational institutions, examples of which can be found in the recent activities of several Slovak libraries.

Keywords: informal education; sustainability; civics; libraries

 zuzana.kopecka@
krajsekakniznicanitra.sk

 Krajská knižnica Karola Kmetka
v Nitre

 www.krajsekakniznica.sk

Každodenné rozhodnutia, ktorými sa podieľame na chode súčasného globalizovaného sveta – aj keď v mnohých prípadoch iba nepriamo, nás situujú do zodpovednej pozície. Uvedomenie si vlastnej úlohy v určovaní ďalšieho smerovania celosvetového vývoja vychádza predovšetkým zo schopnosti kriticky myslieť, s čím do veľkej miery súvisí vystúpenie z akejsi alibistickej konformnej zóny života „tu a teraz“ a citlivé uvažovanie v globálnych súvislostiach. Kritické myslenie je spôsob tvorivého myslenia, v ktorom zohrávajú dôležitú úlohu nielen kognitívne faktory (vedomosti), psychomotorické faktory (schopnosti), ale aj oblasť afektívnych cieľov (postojov). Princípom globálneho vzdelávania je preto rovnomerné rozvíjanie kľúčových kompetencií v rámci všetkých výchovno-vzdelávacích cieľov, a to prostredníctvom priblíženia, aktívneho „zažitia“ hlavných tém globálneho vzdelávania, ktoré vychádzajú z cieľov udržateľného rozvoja (prijatých OSN v roku 2015) a zároveň sú reakciou na aktuálne udalosti a problémy odohrávajúce sa v globalizovanom svete.

Potreba začleniť globálne vzdelávanie do činnosti knižnice ako komunitného kultúrneho centra vyplýva zo skutočnosti, že systém formálneho vzdelávania¹ na Slovensku vychádza predovšetkým z dosahovania kognitívnych cieľov. Základom kognitívneho vzdelávania, respektíve učenia sa, je totiž osvojenie si určitého poznania (sumy vedomostí), s ktorým človek dokáže narábať v rôznych situáciách. Hlavnou motiváciou na dosahovanie kognitívnych cieľov na úrovni základných, stredných – a sčasti aj vysokých – škôl je výsledná známka. Úroveň vedomostí detí a mládeže je preto pravidelne testovaná, teda hodnotená percentuálne alebo známkou, pričom výsledný prospech má byť odrazom ich kognitívneho vývoja, ako aj určujúcim predpokladom na ich uplatnenie v budúcich profesiách. Pri takto stanovenom dlhodobom ciele vzdelávania sa predpokladá, že na základe princípu priamej úmernosti by vyšší stupeň vzdelania a lepšie študijné výsledky automaticky zvyšovali počet pracovných príležitostí pre absolventov, ako aj ich záujem o danú profesijnú oblasť. Realita na slovenskom trhu práce však naďalej ukazuje, že uplatnenie nie je vždy a vo všetkých profesiách priamo závislé od dosiahnutého stupňa vzdelania a už vôbec nie od prospechu.

Klasifikácia, známkovanie ako spôsob preverovania vedomostí a zručností podľa platných učebných osnov a vzdelávacích štandardov, je jedným zo spôsobov tzv. negatívneho posilnenia, keď deti a mládež k učeniu primárne nemotivuje túžba po poznaní, ale najmä strach pred zlým hodnotením. Princíp tzv.

pozitívneho posilnenia² na rozdiel od stresu vyvolaného z kladenia dôrazu na dobré známky stojí na motivácii, ktorá ide od samotného žiaka a smeruje k skutočnej túžbe po poznaní, nie je teda výsledkom tlaku okolia. Základným faktorom pre podnietenie pozitívnej motivácie je preto tvorba prostredia, kde sa žiaci vzdelávajú bez strachu zo zlyhania a zlého výsledného hodnotenia (známky), pričom pod pojem vzdelávanie v tomto prípade nespadá iba dosahovanie kognitívnych cieľov. Kritické myslenie totiž bazíruje na vzájomnej rovnováhe a prepojení jednotlivých cieľov výchovno-vzdelávacieho procesu, ktorý má viesť k formovaniu dieťaťa ako samostatnej bytosti schopnej sebareflexie, sebahodnotenia a uvedomujúcej si mieru zodpovednosti za vlastné konanie voči sebe, spoločnosti, kultúre a v neposlednom rade aj voči životnému prostrediu, teda všetkým živým aj neživým organizmom – faktorom ovplyvňujúcim konečnú kvalitu života na Zemi.

Problematickosť otázky hodnotenia, a teda aj motivácie, sa osobitne prejavuje v tých školských učebných predmetoch, ktoré nie sú zaradené k povinným (profilovým) predmetom a ich výsledná známka nemá taký vplyv na ďalšie štúdium. Ak za motiváciu nestojí výsledné hodnotenie výkonu, o to viac aktivizujúcich edukačných metód, ktoré poukazujú na prepojenie teórie s reálnym životom, sa očakáva od kompetentných pedagógov, aby prostredníctvom nich dokázali vzbudiť dostatočný záujem o určitú problematiku. Výchova k občianstvu (občianska náuka alebo náuka o spoločnosti) je v mnohých slovenských školách ešte aj dnes do veľkej miery vnímaná ako doplnkový (voliteľný) predmet s nízkou časovou dotáciou. Vzdelávací štandard (ISCED 2, ISCED 3) tohto predmetu je redukovaný na určitý okruh teoretických poznatkov z vedných odborov, ako sociológia, politológia, filozofia atď., spolu s možnosťami ich uplatnenia v praxi, teda predovšetkým ide o orientáciu na oblasť kognitívnych a psychomotorických cieľov, čiastočne sa prelínajúcich s afektívnymi cieľmi. Práve afektívne ciele bývajú v učebných osnovách najčastejšie nahradzované kognitívnymi cieľmi, teda množstvom poznatkov potrebných na absolvovanie predmetu. Okrem toho je výučba výchovy k občianstvu najmä na druhom stupni základných škôl často spájaná s nekvalifikovaným personálom so zámerom vyplnenia pracovných úväzkov, no bez bližšieho vzťahu k danému predmetu či bez garancie akejkoľvek odbornosti v danej sfére.

Tieto skutočnosti vedú k nevyhnutnosti podpory oblasti neformálneho vzdelávania vedúceho k rozvo-

ju všetkých cieľov výchovno-vzdelávacieho procesu so špeciálnym dôrazom na afektívnu zložku paralelne so zvyšovaním povedomia detí a mládeže o vlastnom občianstve, ako aj o globálnych problémoch, ktoré sa ich týkajú. Jedným zo zámerov neformálneho globálneho vzdelávania detí a mládeže je vízia, aby sa z pasívnych prijímateľov učebného obsahu stali jeho aktívni tvorcovia. Alex Bloom považuje za dôležitý princíp v neformálnom vzdelávaní prepojenie učenia (sa) s reálnym životom, David Kolb zas píše o snahe premeniť aktívnu skúsenosť na proces učenia (sa), keďže učenie vníma ako proces, v ktorom sa vedomosti tvoria cez transformáciu skúsenosti (Fudaly – Lenčo, 2008, s. 7 – 8). Efektívnym východiskom pre neformálne globálne vzdelávanie detí a mládeže je preto skúsenosť, to znamená svet, ktorý cieľová skupina veľmi dobre pozná, a problémy, ktoré v mnohých prípadoch hraničia s porušovaním základných práv ukotvených v medzinárodných dohovoroch (napr. v Dohovore o právach dieťaťa, 1989). Podľa Európskej výkonnej agentúry pre vzdelávanie a kultúru „... vzdelávacie aktivity, týkajúce sa občianstva, ktoré sa konajú mimo školy, sú všeobecne uznávané pre svoj významný vplyv na žiakov. Preto je dôležité zabezpečiť prístup žiakov k širokej škále príležitostí na všetkých vzdelávacích úrovniach“ (2018, 3). Do popredia sa preto dostávajú inštitúcie, ktoré fungujú ako komunitné či voľnočasové centrá, spájajúce svojimi aktivitami a službami rôzne generácie. Prepojenie činnosti knižnice so vzdelávaním detí a mládeže nefunguje iba v rovine výpožičiek povinnej literatúry či študijného materiálu k seminárnym prácam potrebného pre oblasť formálneho vzdelávania. Mnohé knižnice čoraz viac participujú na neformálnom vzdelávaní poskytovanom všetkým vekovým kategóriám s cieľom transformovať knižničný priestor na aktívne kultúrne komunitné centrum zamerané na celoživotné vzdelávanie a medzigeneračnú výmenu. Uvedená transformácia si však vyžaduje vzdelávanie v oboch smeroch – od školení knižničného personálu v oblasti neformálneho vzdelávania (napr. školenia organizované vzdelávacími inštitúciami ako Národný inštitút vzdelávania a mládeže NIVAM, Eurodesk, Erasmus+, CVTI atď.) k samotnému vzdelávaniu detí a mládeže prostredníctvom cielených a štruktúrovaných aktivít mimo formálneho výchovno-vzdelávacieho systému.

Krajská knižnica Karola Kmeťka v rámci strategického plánu pre rozšírenie knižničnej pôsobnosti v oblasti neformálneho vzdelávania spustila v školskom roku 2021/2022 projekt „Globálne vzdelávanie.

Hovorme spolu o globálnych problémoch“ určený pre druhý stupeň základných škôl. Cyklu zážitkových hodín občianskej náuky zameraného na päť nosných globálnych tematických okruhov – environmentalistika, ľudské práva, rozvojová spolupráca, multikulturalizmus a globalizácia – sa v danom školskom roku zúčastnilo 475 detí vo veku 11 až 15 rokov. Projekt bol realizovaný pod odborným vedením Mgr. Zuzany Kopeckej, PhD., absolventky učiteľstva slovenského jazyka, literatúry a výchovy k občianstvu, ktorá zároveň pôsobí ako knihovníčka v úseku literatúry pre deti a mládež.

Prepojenie učiteľstva s knihovníctvom otvára veľa možností v edukačnej práci s knižnými titulmi v závislosti od vekovej kategórie žiakov. Čoraz viac domácej aj zahraničnej knižnej produkcie určenej pre deti a mládež totiž vychádza z tém globálneho vzdelávania, ktoré tvoria leitmotív fiktívneho (Daniel Rušar, Adela Režná – *Strakáč a Tíoni*; Marek Vadas – *Útek*; Petra Nagyová Džerengová – *Klára v Afrike*) alebo skutočného príbehu (*Denník Anny Frankovej*). Keďže súčasná mladá generácia je vplyvom sociálnych médií z veľkej časti založená na „vizualite“, iba samotná práca s knihou, respektíve čítaním/počúvaním s porozumením, pri vzdelávaní už nestačí na udržanie pozornosti alebo samotné vyvolanie záujmu. Počas vyučovacieho procesu je potrebné využívať a obmieňať rôzne aktivizujúce didaktické metódy. Ide o výučbu, v ktorej nie je aktívny iba učiteľ, ale predovšetkým žiak smerujúci vlastnou aktivitou k dosiahnutiu stanovených výchovno-vzdelávacích cieľov, a teda aj k rozvoju kritického myslenia. Rozhodujúcu úlohu má v takejto forme výučby dialóg (respektíve diskusná metóda), metóda skupinového vyučovania, rolové či simulačné metódy alebo rôzne didaktické hry určené na „prelomenie ľadov“ vo vzťahu učiteľ – žiak, ale aj žiak – žiak (tzv. ice-breakers metódy).

Základným predpokladom efektívneho neformálneho vzdelávania je zlepšenie úrovne komunikačných kompetencií detí a mládeže – schopnosti formulovať vlastný názor a vedieť si ho relevantne obhájiť. Problematickým sa javí aj samotný nezáujem alebo strach vyjadriť sa k daným konverzačným témam, preto je vhodné v rámci globálneho vzdelávania dôkladne zväziť vstupnú aktivitu, ktorá cieľovú skupinu „vtiahne“ do deja a vyvolá v nich určitú emóciu. Keďže na danú vekovú kategóriu vo väčšine prípadov fungujú (mas)médiá, spôsob výučby je možné podporiť vizualitou – pohyblivým obrazom. Prostredníctvom (mas)médií sa dá kombinovať teoretické priblíženie témy s umením

a kontextmi jeho vzniku, takže, slovami Ericha Mistríka, hromadením a neustálym preskupovaním rôznorodých umeleckých diel, ich vysvetľovaním a zároveň ich masovým rozširovaním fungujú (mas) médiá – a v rámci nich najmä televízia – ako jeden z najúčinnejších sprostredkovateľov umenia (1994, s. 9). Z uvedeného dôvodu môžu globálne vzdelávanie funkčne dopĺňať napr. interaktívne prezentácie v Powerpointe, zvukové nahrávky či krátke (animované) audiovizuálne snímky k príslušnej globálnej téme, napríklad *Man* [Steve Cutts, 2012]; *Ian* [Mundoloco CGI Ian Foundation, TheCGBros, 2018]; *Homeless Animation* [Tivoli Films Inc., 2019]; *Cogs* [AIME Global's Launch Film, 2017]. Na tento vizuálny podnet následne nadväzuje stratégia rozvíjania obrazotvornosti a interpretačných schopností na princípe asociatívnosti. Napríklad Dixit karty alebo piktogramy Ikonikus v sebe zahŕňajú znaky a symboly, teda zložky umenia, ktoré „slúžia na to, aby zamerali našu pozornosť mimo seba. Sú vlastne skrytým vypovedaním takej myšlienky, idey, predstavy, pocitu, ktoré z rôznych dôvodov nemožno vysloviť alebo vyjadriť priamo. Znak je teda materiálny predmet, ktorý nám má predostrieť nejaký duševný stav,

nejaký obsah ľudského vedomia“ (Mistrík, 1994, s. 24). Prostredníctvom interpretácie vybraných kariet či piktogramov tak žiaci dokážu nepriamo formulovať názor na určitú problematiku (napríklad v nadväznosti na audiovizuálnu snímku *Homeless* interpretovaním zvoleného piktogramu vyjadrujú najčastejšie dôvody situačnej chudoby – odpovedajú na otázku Čo dovedlo postavu k bezdomovectvu? – v porovnaní s generačnou chudobou alebo na základe príbehu chlapca-utečenca v knihe *Útek* a následného výberu piktogramu vedia pomenovať rôzne dôvody na migráciu a identifikovať rozdiel medzi terminológiou utečenec a migrant a pod. Popri výbere adekvátnych aktivizujúcich metód je však rovnako dôležitá voľba formy výchovno-vzdelávacieho procesu. Najčastejšou a zároveň jednou z najefektívnejších organizačných foriem neformálneho vzdelávania je skupinová výučba. Rozdelenie žiakov do skupín však nemusí byť realizované iba na základe učiteľovej direktívnej inštrukcie. Samotnej tvorbe skupín totiž môžu predchádzať aktivity v závislosti od cieľov skupinovej práce, ktoré súvisia s príslušnou témou globálneho vzdelávania. Príkladom je tvorba skupín podľa škálovania založenom

DIXIT karty naľavo, Ikonikus – hra o emóciách napravo

na vlastnom názore jednotlivcov na stanovenú otázku v rámci jednej z globálnych tém, pričom tento názor je v jednotlivých skupinách rešpektovaný, no zároveň je podnetom pre otvorenú diskusiu. Podľa Dohovoru o právach dieťaťa (1989) by mali zmluvné štáty Dohovoru „zabezpečiť dieťaťu, ktoré je schopné formulovať svoje vlastné názory, právo tieto názory slobodne vyjadrovať vo všetkých záležitostiach, ktoré sa ho dotýkajú, pričom sa názorom dieťaťa musí venovať patričná pozornosť, zodpovedajúca jeho veku

a úrovni“ (časť I, čl. 12). Dať deťom priestor na názor a akceptovať ho ešte neznamená nevyhnutné vyjadrenie súhlasu, skôr ide o jeho situovanie do pozície rovnocenného partnera na dialóg či diskusiu. Globálne vzdelávanie totiž nie je iba objektívne učenie o rovnosti, je to realizácia rovnosti „na vlastnej koži“. Príkladom usporiadania žiakov do skupín podľa škálovania je ich odpoveď na rôzne otázky vzťahujúce sa k danej téme (napríklad Je Slovensko chudobná krajina?).

Následné skupiny možno vytvoriť podľa toho, k akému názoru sa jednotlivci prikláňajú – výsledné skupiny sú heterogénne, no spojivom sa stane podobný/rovnaký názor na určitú problematiku, na ktorú sa dá nadviazať v nasledujúcom vyučovacom procese. Práca v skupinách je navyše vhodným prostriedkom na dosiahnutie pocitu solidarity a súdržnosti. „*Žiaci, ktorí sú dlhodobo členmi v skupine, kde cítia podporu a akceptovanie zo strany spolužiakov, majú menej disciplinárnych problémov, ich správanie sa stáva zodpovednejšie a dosahujú vyššie výkony v učení*“ (Bízíková – Bagalová, 2011, s. 49).

Na realizáciu globálneho vzdelávania s využitím skupinovej práce jestvuje veľké množstvo ľahko dostupných interaktívnych učebných materiálov v digitálnej aj printovej podobe. Výsledná efektívnosť zvolených didaktických metód však závisí od spôsobu ich realizácie, teda od akceptovania všetkých častí učebného procesu, z ktorých najdôležitejšou časťou je reflexia. Ide o záverečnú fázu interaktívnej výučby v skupinách, kde dochádza k niekoľkým procesom, na pozadí ktorých sa postupne formuje individuálny hodnotový rámec každej osobnosti. Tatiana Cárová a Dáša Vargová v rámci bližšieho určenia reflexie hovoria o reakcii, vysvetlení, situovaní získaných poznatkov z aktivity do kontextu a ich následnej aplikácii (Cárová – Vargová, 2011, s. 10). Práve aplikačná fáza má priviesť žiakov k vedomiu možnosti vlastnej participácie na postupných zmenách fungovania spoločnosti v zmysle „konaj lokálne, myšli globálne“, ktoré smerujú k udržateľnej budúcnosti založenej na princípoch vzájomnej akceptácie, porozumenia a rešpektovania ľudskoprávných hraníc prislúchajúcich v rovnakej miere kaž-

dej bytosti bez ohľadu na vek, pohlavie, národnosť, sexuálnu orientáciu, etnickú príslušnosť, sociálne zázemie alebo náboženstvo. Slovom Ericha Fromma: „Existuje len jedno produktívne riešenie vzťahu individualizovaného človeka so svetom: jeho aktívna solidarita so všetkými ľuďmi a jeho spontánna činnosť, láska a práca, ktoré ho opätovne spájajú so svetom. Nie však prvotnými putami, ale ako slobodného a nezávislého jedinca“ ([1941] cit. podľa Cárová a kol. 2020).

Knižnica je v prvom rade kultúrno-osvetová inštitúcia, ktorej základnou úlohou je sprostredkovať a sprístupniť umenie a kultúru širokej verejnosti. Prostredníctvom neformálneho globálneho vzdelávania sa knižnica nevzdáva tohto svojho poslania, ale vytvára solídny základ pre chápanie umenia v širších kontextoch, v globálnych súvislostiach. Práve proces sprostredkovania literárnych diel alebo umenia ako takého verejnosti – špeciálne deťom a mládeži – cez rôzne vzdelávacie aktivity, činnosti a hodnoty možno zhrnúť pojmom umelecká kultúra. „*Umelecké dielo by v modernej spoločnosti bolo bez rôznych činností a inštitúcií umeleckej kultúry stratené. Dnes už nie je prakticky mysliteľné, aby sa umelecké diela dostali k svojim adresátom bez siete galérií, vydavateľstiev, masmédií [a rôznych iných kultúrnych inštitúcií – pozn. Zuzana Kopecká] [...]. Umelecké diela by bez celej sústavy umeleckej kultúry vznikali [...] do prázdna. Umelecká kultúra a umelecké dielo dnes už nemôžu existovať jeden bez druhého*“ (Mistrík, 1994, s. 15). Jedným z efektívnych spôsobov sprostredkovania umenia a zároveň posilnenia úsilia o budovanie hodnotového systému človeka a jeho vzťah k okoliu, ale aj k sebe samému je práve neformálne vzdelávanie.

POZNÁMKY

- ¹ Formálne vzdelávanie sa „vzťahuje k inštitúciám určeným na vzdelávanie a odbornú prípravu. Vedie k udeleniu oficiálne uznávaných dokladov a nadobudnutiu kvalifikácie“ (Bližšie pozri Memorandum o celoživotnom vzdelávaní sa. Brusel : Komisia európskych spoločenstiev 2000; cit. podľa Fudaly – Lenčo, 2008, s. 11).
- ² Princíp pozitívneho posilnenia vychádza z koncepcie Burrhusa Frederica Skinnera (1904 – 1990). Bližšie pozri Mikurčíková, 2020.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

- Bizíková, Lubica – Bagalová, Lubica. 2011. *Všetci to robia! Mladí ľudia a sociálne zveličovanie*. Bratislava : Štátny pedagogický ústav 2011. 95 s. ISBN: 978-80-8118-072-9.
- Cárová, Tatiana – Vargová, Dáša. 2012. *Globálne vzdelávanie na základných školách: Občianska náuka, metodická príručka pre učiteľky a učiteľov 2. stupňa základných škôl*. Bratislava : Človek v ohrození, o. z. 2012 . 59 s. ISBN 978-80-970900-2-9
- Cárová, Tatiana a kol. *Globálne vzdelávanie v predmete etická výchova*. Bratislava : Človek v ohrození, o. z. 110 s. ISBN 978-80-89817-41-2.
- Dohovor o právach dieťaťa (1989)*. V znení zmeny článku 43 ods. 2 Dohovoru z 12. decembra 1995. [cit. 29. 06. 2022]. Dostupné na internete: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/ministerstvo/narodne-koordinacne-stredisko/dohovor-pravach-dietata.pdf>.
- Európska komisia, Európska výkonná agentúra pre vzdelávanie a kultúru, Občianska výchova v školách v Európe – 2017. Publications Office 2018. [cit. 27. 06. 2022]. Dostupné na internete: <https://data.europa.eu/doi/10.2797/908535>.
- Mikurčíková, Lucia. 2020. Burrhus Frederic Skinner – Jeden z významných predstaviteľov aplikovanej behaviorálnej analýzy. In *Štúdie zo špeciálnej pedagogiky – medzinárodný vedecký recenzovaný časopis*, roč. 9, č. 1, s. 89 – 101. ISSN 2585-7363.
- Mistrík, Erich. 1994. *Vstup do umenia*. Nitra : Enigma 1994. 58 s. ISBN 80-85741-18-3.
- Šemrincová, Lubica a kol. 2012. *Aktívne globálne školy 2, metodická príručka pre učiteľky a učiteľov základných a stredných škôl*. Bratislava: Človek v ohrození, o. z. 2012. 68 s. ISBN 978-80-970900-0-5.